

burk, Loučeň. Původní výskyt v ČSR je nepravděpodobný, i když některá druhotná stanoviště na našem území jsou velmi podobná stanovištím v původním areálu. Pochází ze z. Evropy a z. části stř. Evropy. Místy zplaněla i jinde.

4. *Helleborus purpurascens* W. et K. — čemeřice nachová Tab. 65/2

Helleborus purpurascens WALDSTEIN ET KITABEL Pl. Rar. Hung. 2: 105, 1805.

Exsikáty: Extra fines: DOMIN et KRAJINA Fl. Českoslov. Exs., no 249. — Fl. Rom. Exs., no 406. — Non: Fl. Hung. Exs., no 40 (quod est *H. odoratus* W. et K.).

Stonky 15—30 (—45) cm vys., silné, masité, lysé, světle zelené, na bázi hnědočerveně čárkované. Přízemní listy většinou dva, 25—35 (—40) cm vys., dlouze řapíkaté; čepel dlanitě členěná, úkrojky široce kopinaté až kopinaté, 2—6laločné až 2—6dílné, hrubě pilovité, jen na bázi celokrajné, na svrchní straně špinavě zelené až namodralé, na spodní světlejší, v mládí chlupaté, zejména na žilkách; lodyžní listy postupně až laločnaté; řapík 20—30 cm dl. Květy většinou po 3, slabě nicí nebo poněkud skloněné, rozevřené, 4,5—5,5 cm vel.; okvětní listky vejčité, spodními okraji se překrývající, na vnější straně červenofialové, na vnitřní zelena-

vé; nektariové listky nálevkovité, krátce stopkaté, seshora zmáčklé, v ústí téměř uzavřené pře-hrnutým okrajem hor. pysku, žlutozelené, na bázi oranžové. Měchýřky kýlnaté, 20—25 mm dl., 11—14 mm šir., světle hnědé. Semena vejcovitá, 4—5 mm dl., 1,8—2,2 mm šir., černo-hnědá až černá, na povrchu poněkud svraskalá, lesklá. (II—) III. Hkf. Tox.

$2n = 32$ (extra fines)

Pěstuje se často v zahradách a parcích jako okrasná rostlina. Původní ve v. Evropě a v. části stř. Evropy. V ČSSR na v. Slovensku (Nízké Poloniny, s. část Ondavské vrchoviny).

Poznámka: Na území ČSR se dále vzácně pěstují: *Helleborus dumetorum* W. et K. (čemeřice křovištní) s listy naspodu s žilkami ponořenými, nezřetelnými, s květy žlutozelenými až světle zelenými, zřídka vně načervenalými; původní v jv. a v. Evropě, na sever zasahuje až do Polska. MERXMÜLLER a PODLECH (1961) a TUTIN (Fl. Eur. 1: 208, 1964) uvádějí tento druh jako původní v ČSSR. Původ údajně není zřejmý. *H. odoratus* W. et K. (č. vonná) s listy na spodu s žilkami silně vyniklými, hustě chlupatými, s květy žlutozelenými, silně vonnými; původní v jv. Evropě. Kdysi vysazena na Velké hoře u Karlštejna (DOSTÁL. Sborn. Čes. Akad. Techn. 16: 517—520, 560—580, 1942).

Pěstované rostliny jsou často různí kříženci (zejména druhů sekce *Helleborastrum*), mnohdy nejasného rodičovského původu.

4. *Eranthis* SALISB. — talovín

Eranthis SALISBURY Trans. Linn. Soc. London 8: 303, 1807, nom. cons. — Syn.: *Helleboroides* ADANSON Fam. Pl. 2: 458, 1763.

Lit.: SALISBURY E. J. (1919): Variation in *Eranthis hyemalis*, *Ficaria verna* and other members of the Ranunculaceae, with special reference to trimery and the origin of perianth. Ann. Bot. 33: 47—49. — SLAVÍKOVÁ Z. (1965): Zur Blütenmorphologie von *Eranthis hiemalis* (L.) Salisb. und *Helleborus viridis* L. Novit. Bot. Prag. 1965: 37—43. — BLAŽEK M. (1972): Vitání jara. Sněženky a talovíny. Živa, ser. n., 20: 11—13.

Vytrvalé byliny s podzemními hlízkami. Stonky krátké. Listy přízemní, dlouze řapíkaté, dlanitě členěné. Listeny těsně pod květem. Květy jednotlivé; okvětních listků 5—6 (—8); nektariové listky kališkovité; tyčinek mnoho, pestíky 4—6 (—8), volné. Plody stopkaté měchýřky, na vrcholu protažené v zobánek, mnohosemenné. — Asi 8 druhů, rozšířených v j. Evropě a zplanělých ve stř. Evropě a 6 druhů ve stř. a v. Asii, oddělovaných někdy do samostatného rodu *Shibateranthis* NAKAI.

1. *Eranthis hyemalis* (L.) SALISB. — talovín zimní Tab. 64/1

Eranthis hyemalis (LINNAEUS) SALISBURY Trans. Linn. Soc. London 8: 303, 1857. — Syn.: *Helleborus hyemalis* L. Sp. Pl. 557, 1753.

Exsikáty.: Extra fines: Fl. Hung. Exs., no 41.

Stonky 5—15 (—25) cm dl. Hlízky kulovité až podlouhlé. Přízemní listy dlouze řapíkaté, vyrůstají po odkvětu; čepel v obrysu okrouhlá, 2—7 cm vel., dlanitě 5—7četná, listky čárkovité, lysé, jasně zelené; řapík (5—) 7—20 (—25) cm dl. Listeny 3, v přeslenu těsně pod květem, členěné v široce čárkovité úkrojky.

Květy jednotlivé, 2—3 (—3,5) cm vel.; okvětní listky sytě žluté; nektariové listky kališkovité, žlutozelené. Měchýřky podlouhlé, 9—17 (—25) mm dl., hnědé, lysé, stopkaté, stopky 2—4 mm dl., na vrcholu se zobánkem. Semena vícehranná, 2,0—2,5 mm vel., hnědá. (I—) II—III. Gf.

$2n = 16$ (extra fines)

Pěstuje se často jako okrasná, časně kvetoucí rostlina v zahradách a parcích; v kultuře od 16. stol. Snadno se rozšiřuje semeny. Vzácně zplaňuje (např. Praha-Šárka; Konopiště; Žleby u Čáslavi; Kostelec nad Orlicí; Brno; Kyjov;

Uherské Hradiště). Původní v j. Evropě, údaje o původnosti (CEJF Vesmír 1: 91, 1923) na území ČSR jsou nepravděpodobné. Obsahuje srdeční glykosidy scilladienolidového typu.

Poznámka: Vzácně se pěstuje příbuzný druh *Eranthis cilicica* SCHOTT et KOTSCHY (původem z Malé Asie), který má užší, čárkovitě úkrojky listenů, a kultivary hybridu *E. × tebergenii* BOWL., který vznikl křížením *E. hyemalis* a *E. cilicica*.

5. *Nigella* L. — černucha

Nigella LINNAEUS Sp. Pl. 534, 1753.

Lit.: BRAND A. (1885): Monographie der Gattung *Nigella*. Helios 12: 171—174, 182—197. — BRAND A. (1895): Monographie der Gattung *Nigella*. Abh. Vortr. Gesamtgeb. Naturwiss. 4/9: 1—40. — TERRACCIANO A. (1897—1898): Revisione monografica della specie del genere *Nigella*. Boll. Orto Bot. Palermo 1: 122—153. — TROLL V. (1933): Beiträge zur Morphologie und Gynaeceum III. Über das Gynaeceum von *Nigella* und einiger anderer Helleboreen. Planta 21: 266—291. — REINDERS D. E. (1941): Species crosses in the genus *Nigella*. Genetica 23: 22—30. — WEISEL W. (1959): Ecotypic variation in *Nigella arvensis* L. Evolution 13: 369—475. — STRID A. (1969): Evolutionary trends in the breeding system of *Nigella* (Ranunculaceae). Bot. Not. 122: 380—397. — SCHUBERT R. et HILBIG W. (1969): Verbreitungskarten mitteldeutscher Leitpflanzen 12. Reihe. Wiss. Z. Univ. Halle, ser. math.-natur., 18: 163—210. — STRID A. (1971): Past and present distribution of *Nigella arvensis* L. ssp. *arvensis* in Europe. Bot. Not. 124: 231—236. — ZOHARY M. (1983): The genus *Nigella* (Ranunculaceae) a taxonomic revision Pl. Syst. Evol. 142: 71—107.

Jednoleté byliny. Kořeny sytě žluté. Listy 2—3 × členěné v jemné, čárkovité nebo úzce kopinaté úkrojky. Květy jednotlivé, terminální, pravidelné; okvětní lístky (4—) 5 (—8); nektariových lístků 5—8 (—10), dvoupyských; tyčinek 3 až mnoho; plodolisty 2—14, do různé výše srostlé. Plody nepravé tobolky. Semena ve 2 řadách, s 2—3 kýly, zploštělá, aromatická. — Asi 20 druhů ve Středozeří a z. a Střední Asii. Do stř. Evropy zasahuje pouze 1 druh. Příbuzné rody *Komaroffia* O. KUNTZE a *Garidella* L. jsou některými autory zařazovány do rodu jako sekce. — Entomogam.

Poznámka: Jedovaté rostliny (zvláště semena), obsahující alkaloidní aminy, např. damascenin, dále isochinolinový alkaloid magnoflorin. Dříve se semena používala v lékařství i v lidovém léčitelství a v j. Evropě též jako koření.

- 1a Těsně pod květem přeslen listenů, mnohonásobně členěných v nitkovité úkrojky; květy jasně modré nebo bílé, na vrcholu lístků u žilek zelené 3. *N. damascena*
 b Pod květem není přeslen listenů; květy modrobílé nebo světle modré, na vrcholu lístků nazele-
 nalé nebo se zelenými žilkami, vzácně bílé 2
 2a Lodyhy olysalé; okvětní lístky obsrdčité, na vrcholu zašpičatělé, s dlouhým zobánkem, jen na
 bázi se zelenými žilkami; spojidlo tyčinek hrotité; tobolky hladké nebo velmi jemně bradavči-
 té, plodolisty do $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ srostlé 1. *N. arvensis*
 b Lodyhy drsně chlupaté; okvětní lístky vejčité, tupé, s velmi krátkým zobánkem, se zelenými
 žilkami; spojidlo tyčinek tupé; tobolky žláznatě drsné; plodolisty téměř po celé délce srostlé .
 2. *N. sativa*

1. *Nigella arvensis* L. — černucha rolní

Tab. 66/1

Nigella arvensis LINNAEUS Sp. Pl. 584, 1753. — Syn.: *Nigella foeniculacea* DC. Regni Veg. Syst. Natur. 1:328, 1817. — *N. agrestis* J. et C. PRESL Delic. Prag. 225, 1822.

Exsikáty: TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 53. — Fl. Exs. Reipubl. Social. Českoslov., no 1602. — Extra fines: Pl. Polon. Exs., no 534.

Lodyhy (3—) 10—30 (—50) cm vys., vzpřímené, nevětvené nebo málo větvené, lysé až olysalé. Přizemní listy 1—2 (—3) × členěné, s úkrojky čárkovitě kopinatými, v době květu většinou zaschlé; lodyžní listy 2—3 × peřenosečné, úkrojky čárkovitě kopinaté až čárkovité, dlouze zašpičatělé, 1—2 mm šir. Květy jednotlivé, (5—) 17—30 (—35) mm vel.; okvětní lístky obsrdčité, na vrcholu zašpičatělé, s čepelí (3—) 5—10 (—12) mm dl., (3—) 5—10 mm šir. a neh-

tem (2—) 5—8 mm dl., bílé, k vrcholu světle modré se zelenou skvrnou, na bázi s žilkami zelenými, dlouho vytrvávají; nektariové lístky se stopkou 1,5—2,0 mm dl., žlutozelené, s nafialovělými žilkami, dvoupyské, hor. pysk stopkatý, s čepelí 1,0—1,7 mm dl., vybíhající v dlouhý násadec, spodní pysk dvoudílný, každý díl 2,2—3,4 mm dl., 1—2 mm šir., vybíhající v 1,0—1,5 mm dl. násadec, na špičce ztlustlý; tyčinky 3—7, spojidlo hrotité, nitky bledě modré nebo zelenavé, prašníky zřetelně zašpičatělé, 1,2—1,8 mm dl., 0,5—1,0 mm šir., bledě modré nebo zelenavé; pyl bledě žlutý; pestíky 3—5 (—8), hladké nebo velmi jemně bradavčité, přímé, v dol. $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ srostlé, čnělka 8—12 mm dl., poněkud prohnutá. Tobolky téměř okrouhlé, (10—) 12—25 mm vel., světle hnědé, jednotlivé části s 3 žilkami. Semena

Tab. 64: 1 *Eranthis hyemalis*, 1a — nektarium, 1b — souplodí, 1c — plod. — 2 *Helleborus foetidus*, 2a — nektarium, 2b — plodolist. — 3 *H. niger*, 3a — nektarium.

374 *Helleborus*

